

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2025-4-3>

Ігнатова А. С.,

*аспірантка кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ІДЕНТИЧНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: АНАЛІЗ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

IDENTITY OF NATIONAL MINORITIES: AN ANALYSIS THROUGH THE LENS OF SELF-IDENTIFICATION THEORY

Дослідження присвячене комплексному аналізу ідентичності як багатогранної категорії, що набуває особливого значення в сучасних умовах державотворення та формування політики щодо національних меншин та корінних народів. Ідентичність розглядається не лише як психологічне чи культурне явище, а як правова категорія, що має фундаментальний вплив на взаємини між особою, суспільством та державою.

На початку статті здійснено системний теоретичний огляд сучасних підходів до розуміння ідентичності в міждисциплінарному контексті, включаючи правові, соціологічні, психологічні та культурологічні аспекти. Аналізуються праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, що дозволяє сформулювати цілісне уявлення про еволюцію поглядів на проблематику ідентичності в різних наукових парадигмах. Особлива увага приділяється трансформації розуміння ідентичності від індивідуально-психологічного феномену до колективної соціально-правової категорії.

Основний аналітичний фокус роботи зосереджено на розмежуванні понять етнічної та національної ідентичностей, що є принципово важливим для формування державної політики у сфері міжетнічних та міжнаціональних відносин. Детально досліджено критерії диференціації цих категорій та їх взаємозв'язок, зокрема аналізуються такі маркери як мова, культура, історична пам'ять, релігійні традиції та їх роль у формуванні колективної свідомості. Проведено аналіз співвідношення об'єктивних і суб'єктивних чинників у процесі самоідентифікації особи та груп.

У роботі проведено порівняльний аналіз норм українського та міжнародного законодавства щодо регулювання питань ідентичності. Новизна дослідження полягає в комплексному аналізі категорії «національна конституційна ідентичність», яка в українській правовій науці розглядається відносно нещодавно та потребує детального теоретичного осмислення. Досліджено генезис цього поняття в європейській правовій традиції.

Практичне значення роботи полягає у формуванні теоретичної основи для вдосконалення законодавства у сфері захисту прав національних меншин та збереження культурної різноманітності. Результати дослідження можуть бути використані при розробці державних програм збереження культурної спадщини, формуванні державної політики та вдосконаленні механізмів захисту прав людини. Запропоновані рекомендації спрямовані на гармонізацію українського законодавства з європейськими стандартами у сфері захисту ідентичності та забезпечення сталого розвитку багатокультурного суспільства.

Ключові слова: законодавство, права людини, конституційне право, національні меншини, національні інтереси, ідентичність, міжнародний захист прав людини.

The study is devoted to a comprehensive analysis of identity as a multifaceted category, which acquires special importance in modern conditions of state formation and policy formation regarding national minorities and indigenous peoples. Identity is considered not only as a psychological or cultural phenomenon, but as a legal category that has a fundamental impact on the relationship between the individual, society and the state.

At the beginning of the article, a systematic theoretical review of modern approaches to understanding identity in an interdisciplinary context, including legal, sociological, psychological and cultural aspects, was carried out. The works of leading domestic and foreign scientists are analyzed, which allows to form a holistic view of the evolution of views on identity issues in various scientific paradigms. Special attention is paid to the transformation of the understanding of identity from an individual-psychological phenomenon to a collective socio-legal category.

The main analytical focus of the work is focused on the distinction between the concepts of ethnic and national identities, which is fundamentally important for the formation of state policy in the field of inter-ethnic and inter-ethnic

relations. The criteria for the differentiation of these categories and their relationship are studied in detail, in particular, such markers as language, culture, historical memory, religious traditions and their role in the formation of collective consciousness are analyzed. An analysis of the ratio of objective and subjective factors in the process of self-identification of a person and groups was carried out.

The work provides a comparative analysis of the norms of Ukrainian and international legislation regarding the regulation of identity issues. The novelty of the study lies in the comprehensive analysis of the category «national constitutional identity», which in Ukrainian legal science is considered relatively recently and requires a detailed theoretical understanding. The genesis of this concept in the European legal tradition has been studied.

The practical significance of the work lies in the formation of a theoretical basis for improving legislation in the field of protection of the rights of national minorities and preservation of cultural diversity. The results of the study can be used in the development of state programs for the preservation of cultural heritage, the formation of state policy and the improvement of human rights protection mechanisms. The proposed recommendations are aimed at harmonizing Ukrainian legislation with European standards in the field of identity protection and ensuring the sustainable development of a multicultural society.

Key words: *legislation, human rights, constitutional law, national minorities, national interest, identity, international protection of human rights.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах активної інтеграції України до європейського правового простору питання ідентичності національних меншин набуває особливого значення не стільки як джерело правових чи соціальних проблем, скільки як сфера, що потребує глибокого наукового осмислення та концептуального переосмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ідентичності, зокрема національної та конституційної, отримала відображення у значній кількості міждисциплінарних праць. Зокрема, В. Давидюк у своїй роботі «Національно-конституційна модель ідентичності як запорука консолідації українського суспільства» акцентує на тому, що лише гармонійне поєднання «духу народу» та універсальних цінностей конституціоналізму є гарантією розвитку сучасної національної конституційної держави [6]. М. Савчин у навчальному посібнику «Порівняльне конституційне право» розкриває різні підходи до тлумачення конституційної ідентичності та аналізує механізми її правового захисту [7]. Н. Хазратова в статті «Етнонаціональна і громадянська ідентичність: пошук емпіричних індикаторів» досліджує проблеми розмежування і уточнення суті феноменів етнонаціональної і громадянської ідентичності особистості [8]. М. Шульга у праці «Конституційний патріотизм: українські контексти та європейські практики» розглядає концепцію конституційного патріотизму як одну з моделей формування громадянської солідарності [9]. Водночас, попри наявність таких напрацювань, у науці конституційного права все ще

бракує єдиного підходу до визначення сутності та правової природи поняття «національна конституційна ідентичність» як самостійної правової категорії.

Метою цієї наукової статті є комплексне теоретико-правове дослідження ідентичності національних меншин крізь призму концепції самоідентифікації, виявлення її ключових ознак та правових наслідків, а також обґрунтування концепції національної конституційної ідентичності як інструменту консолідації суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням є: здійснити доктринальний аналіз поняття ідентичності національних меншин; визначити співвідношення об'єктивних та суб'єктивних чинників формування ідентичності національних меншин; проаналізувати норми національного та міжнародного законодавства, що регулюють питання ідентичності та правовий статус національних меншин; розкрити зміст і структуру категорії «національна конституційна ідентичність» та з'ясувати її відмінність від суміжних понять («конституційна ідентичність», «конституційний патріотизм»).

«Свою ідентичність ми носим у генах,

Свій дух – у суспільній ідеї віків.

Як небо і сонце – найвищі знамена...»

Оксана Дністран

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання ідентичності набуває особливої актуальності, оскільки воно безпосередньо впливає на процеси державотворення, визначення статусу національних меншин та корінних

народів, а також на формування нової моделі «національної конституційної ідентичності».

Поняття «ідентичність» належить до міждисциплінарних категорій, що одночасно використовуються у філософії, соціології, психології та праві. У найзагальнішому сенсі ідентичність можна визначити як усвідомлення індивідом власної унікальності та приналежності до певних соціальних груп і культурних спільнот, яке формується в процесі взаємодії із суспільством та внутрішньої рефлексії. Ідентичність охоплює як особистісні характеристики (світогляд, цінності, психологічні риси), так і соціально-правові/соціально-політичні ознаки (громадянство, етнічна належність, політичні орієнтації) [10]. У своєму дослідженні Нігора Хазратова зазначає: «усі соціально-політичні ідентичності особистості можна умовно поділити на природні (ті, що не залежать від свідомого вибору людини, є «вродженими» і залишаються константними протягом життя особи) і культурні ті, що є витвором людської культури, а відповідно, залежать від свідомого вибору, який протягом життя може змінюватися» [8, с. 144-145]. Такі зміни можуть тривати все життя, оскільки ідентичність не є раз і назавжди сталою категорією, а постійно перебуває в процесі уточнення та переосмислення.

Ідентичність особи складається з кількох взаємопов'язаних компонентів, що різняться за ступенем стабільності. Сталі елементи зазвичай визначаються при народженні або формуються на ранніх етапах життя – це стать, ім'я, етнічне походження, мова, культура, традиції тощо. Вони задають базу самосприйняття та рідко зазнають радикальних змін упродовж життя. Наприклад, відповідно до статті 13 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (2010 р.): «державна реєстрація народження дитини проводиться з одночасним визначенням її походження та присвоєнням їй прізвища, власного імені та по батькові. Походження дитини визначається відповідно до Сімейного кодексу України. Державна реєстрація народження дитини проводиться за письмовою або усною заявою батьків чи одного з них за місцем її народження або за місцем проживання батьків або за заявою, поданою в електронній формі» [2]. Таким чином ще при народженні дитина вже отримує

ознаки які відрізняють її від інших осіб, зокрема ім'я, прізвище, по батькові та походження. Водночас з часом особа може змінювати елементи ідентичності, що можуть трансформуватися під впливом життєвого досвіду, соціальних умов та інших факторів.

Важливо підкреслити, що сучасна особа характеризується множинністю ідентичностей, не обмежуючись однією формою самоідентифікації. Індивід одночасно може бути громадянином конкретної держави, членом сім'ї, учасником релігійної спільноти та носієм інших соціальних ролей. У залежності від критеріїв ідентифікації в юридичній доктрині та міжнародному праві виокремлюють етнічні, мовні, релігійні, національні меншини тощо. Наприклад, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, а саме у статті 27, закріплено: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» [1]. Кожна з цих форм ідентичності може мати специфічне правове значення та тягнути за собою відповідні права і обов'язки.

Оскільки предметом даного дослідження є питання ідентичності національних меншин, тому зосередимось саме на властивостях які притаманні їй. У статті 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.) зазначено: «Кожний громадянин України має право вільно вирішувати, чи вважатися належним до національної меншини (спільноти) (кількох національних меншин (спільнот). Таке рішення або здійснення прав у зв'язку з цим не повинно завдавати шкоди такій особі. Ніхто не може бути примушений декларувати свій статус особи, яка належить до національної меншини (спільноти). У разі якщо в особи є потреба у користуванні правами, які гарантуються особам, які належать до національних меншин (спільнот), достатнім є висловлення бажання користуватися такими правами» [3]. Положення національного законодавства підтверджують наведені вище аргументи щодо множинності форм ідентичностей та свободи особи самостійно визначати належ-

ність до тієї чи іншої групи. Проте факт самоідентифікації ще не означає автоматичного набуття статусу національної меншини в розумінні закону.

Цікавим є визначення «українська національна ідентичність» закріплене у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 1 липня 2022 року: «українська національна ідентичність – стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [4]. Таке визначення підкреслює, що національна ідентичність охоплює як об'єктивні (походження, мова, історія), так і суб'єктивні (усвідомлення належності, прийняття цінностей) компоненти. Вона формується на перетині культурних, історичних і політичних факторів, але водночас залишається відкритою до індивідуального вибору та особистісного переживання.

У контексті правового розуміння ідентичності важливо відрізнити національні та етнічні меншини, адже критерії їх визначення істотно різняться. Національною меншиною визнається група осіб, яка є громадянами певної держави, але водночас має етнічне походження, відмінне від титульної нації цієї держави. Такий статус передбачає, що держава надає своїм громадянам-меншинам особливі культурні та мовні права, закріплені на рівні національного законодавства. Натомість етнічна меншина є культурно-етнічною категорією, і може включати осіб з громадянством та без громадянства. Такий підхід дозволяє пояснити, чому, наприклад, українські громадяни, що опинилися за межами України внаслідок міграційних процесів чи вимушеного переміщення під час воєнного стану, не визнаються національною меншиною в країнах свого перебування, якщо вони не набули громадянства цих держав. У такому випадку вони можуть розглядатися як етнічні групи або особи зі статусом біженців чи тимчасового захисту, але їх правовий статус і обсяг гарантій визначаються іншим законодавством, а не нормами про національні меншини.

Етнічна ідентичність зазвичай базується на об'єднанні таких факторів як: спільне походження, культура, традиції та ін. тоді як національна ідентичність у конституційно-правовому контексті частіше пов'язана з належністю меншин до громадян певної держави. Наприклад, у статті 6 Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» (2022 р.) зазначено «національна меншина (спільнота) України – стала група громадян України, які не є етнічними українцями, проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність» [3]. Таким чином, для того щоб певна група осіб була визнана національною меншиною, необхідна наявність кількох взаємопов'язаних ознак.

По-перше, громадянство держави проживання: національні меншини складаються виключно з громадян відповідної держави, що надає їм можливість користуватися всіма основними правами та одночасно накладає певні обов'язки.

По-друге, спільне етнічне походження та культурна самобутність: члени меншини повинні усвідомлювати свою належність до певного етносу, який відрізняється від титульної нації, і прагнути зберегти власні традиції, мову, звичаї та історичну пам'ять.

По-третє, територіальна та правова інтеграція: члени меншини проживають у межах міжнародно визнаних кордонів держави, що гарантує їм доступ до правових механізмів захисту.

Ці ознаки є комплексними: лише їх поєднання дозволяє кваліфікувати групу як національну меншину. Це дає підстави зробити проміжний висновок: наявність громадянства та правового зв'язку з державою є ключовим критерієм для формування національної меншини, тоді як етнічна ідентичність може існувати поза межами певної держави.

Разом із тим, результати міжнародного науково-дослідного проекту ENRI-East, проведеного соціологами ХНУ імені В.Н. Каразіна та Східноукраїнського фонду соціальних дослі-

джень (м. Харків) у 2011 р. [5], свідчать про цікаву тенденцію: більшість респондентів легше ідентифікують себе за етнічною складовою, ніж за «національною» або «громадянською». Ця проблема, на мою думку, потребує окремого глибокого аналізу в межах подальших досліджень.

Варто зазначити, що за останні роки з'явилась нова категорія: «національна конституційна ідентичність» – яка, на мою думку, є похідною від двох взаємопов'язаних, проте самостійних понять – «конституційного патріотизму» та «національної ідентичності». Саме поєднання цих категорій дозволяє створити нову категорію, яка водночас ґрунтується на універсальних цінностях конституціоналізму та унікальності національної складової держави. Зокрема, Давидюк В. визначає національну конституційну ідентичність як «комплекс національних правових цінностей та особливостей конституційного ладу, які водночас консолідують громадян в одну націю та відрізняють державу від інших держав, міжнародних і регіональних інституцій чи народів світу» [6, с. 138]. У цьому визначенні підкреслюється подвійна функція цієї ідентичності: внутрішня (консолідаційна) та зовнішня (диференційна). М. Савчин зазначає: «...в основі національної конституційної ідентичності лежить ідеяполітичної нації як єдності громадян конкретної держави. Національноконституційну ідентичність складають такі основні елементи:

- а) національна конституційна культура і доктрина;
- б) правовий стиль ухвалення юридичних рішень;
- в) система судового конституційного контролю;
- г) інституційний дизайн: горизонтальний і вертикальний поділ влади;
- г) вибори та контроль над владою» [7, с. 28].

У цьому контексті важливо зауважити, що категорія «національна конституційна ідентичність» є відносно новою у вітчизняній науці, а в зарубіжній як зазначає Давидюк В.: «...у європейській конституційній теорії та практиці привичним є взаємозамінне використання дефініцій «національна ідентичність» і «конституційна ідентичність»» [6, с. 139]. У більшос-

ті наукових робіт (М. Гранат, О. Никорак, А. ван Богданді та ін.) превалює використання понять – «конституційний патріотизм» та «конституційна ідентичність». Проте обидві ці категорії здебільшого акцентують увагу на прихильності до конституційних принципів і цінностей, закріплених у Основному Законі, та не охоплюють належним чином культурно-історичний, ментальний та традиційний виміри, притаманні конкретній нації. Як слушно зазначає професор Шульга М.А.: «у загальному розумінні конституційний патріотизм визначає прив'язка патріотизму до конституції, політичних свобод та відповідних їм інститутів, а не до національної культури» [9, с. 45]. Водночас «національна конституційна ідентичність» включає у себе культурно-історичний, ментальний та традиційний аспекти. Саме це поєднання дозволяє розглядати національну конституційну ідентичність як окрему категорію, що відрізняється її і потребує подальшого ґрунтовного теоретико-правового опрацювання.

Поняття ідентичності у сучасному правовому полі розкриває не лише індивідуальну належність особи до певної спільноти, але й відображає фундаментальні орієнтири державотворчих процесів. Розвиток концепції національної конституційної ідентичності відкриває перспективи формування нової моделі взаємин між державою і громадянами.

Висновки. Проведене дослідження показало, що ідентичність національних меншин у сучасних правових умовах має багатовимірний характер, поєднуючи культурні, психологічні та правові аспекти. Вона не лише визначає самовідчуття індивідів, але й впливає на формування політики держави щодо захисту прав людини та підтримки культурного розмаїття. Аналіз українського та міжнародного законодавства свідчить про поступове зближення норм у напрямі європейських стандартів, однак залишаються виклики, пов'язані з гармонізацією термінології та практичними механізмами реалізації прав меншин. Виявлена новизна категорії «національна конституційна ідентичність» відкриває перспективи її подальшого теоретичного розвитку та практичного застосування для консолідації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 25.07.2025).
2. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 25.07.2025).
3. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13.12.2022 р. № 2827-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20> (дата звернення: 25.07.2025).
4. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13.12.2022 р. № 2834-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20> (дата звернення: 25.07.2025).
5. Interplay of European, National and Regional Identities: Nations between states along the new eastern borders of the European Union [Електронний ресурс]. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/ENRI-EastFinalReport.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).
6. Давидюк В. Національно-конституційна модель ідентичності як запорука консолідації українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 79. С. 138–143.
7. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.
8. Хазратова Н. Етнонаціональна і громадянська ідентичність: пошук емпіричних індикаторів. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2018. № 1 (19). С. 143–149.
9. Шульга М. А. Конституційний патріотизм: українські контексти та європейські практики. *Політичні технології пропаганди та контрпропаганди у російсько-українській війні* : зб. матеріалів круглого столу, м. Київ, 21 лют. 2023 р. Київ : КНЕУ, 2023. С. 45–48.
10. Громадянська освіта та методика її навчання. [Електронний ресурс] // Український освітянський видавничий центр «Оріон». URL: file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%86%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/GROMAD_OSVITA.pdf (дата звернення: 21.07.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025